

РОЗДІЛ 10 СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 347.965.6

СТРУКТУРА ПРАВОВОГО СТАТУСУ АДВОКАТА: ДОСЛІДЖЕННЯ СУТНОСТІ ЕЛЕМЕНТІВ, ЯКІ Є ПЕРЕДУМОВАМИ ЙОГО ВИНИКНЕННЯ АБО Ж Є ДОТИЧНИМИ ДО НЬОГО

STRUCTURE OF LEGAL STATUS LAWYER: RESEARCH OF ELEMENTS, WHICH IS A PREREQUISITE FOR ITS OCCURRENCE OR CONTACT TO IT

Заборовський В.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
Ужгородського національного університету*

У статті проаналізовано позиції науковців, що стосуються структури правового статусу як особи, так і адвоката зокрема. Зроблено висновок про те, що не повинні розглядатися в якості окремих структурних елементів таких статусів свободи і законні інтереси, які, на нашу думку, повинні сприйматися відповідно в якості окремого, специфічного права людини, або ж у якості передумови вступу в правовідносини або набуття відповідного статусу. У роботі вказано, що такі правові категорії, як правосуб'єктність, громадянство, принципи, правові норми, функції, завдання і т.п. повинні розглядатися тільки в якості передумов виникнення (набуття) правового статусу або в якості умов, які є дотичними до такого статусу і сприяють його реалізації.

Ключові слова: адвокат, статус адвоката, структура статусу адвоката, свободи, законні інтереси, правосуб'єктність адвоката.

В статье проанализированы позиции ученых, которые касаются структуры правового статуса как лица, так и адвоката в частности. Сделан вывод о том, что не должны рассматриваться в качестве отдельных структурных элементов таких статусов свободы и законные интересы, которые, по нашему мнению, должны восприниматься соответственно в качестве отдельного, специфического права человека, или же в качестве предпосылки вступления в правоотношения или приобретения соответствующего статуса. В работе указано, что такие правовые категории, как правосубъектность, гражданство, принципы, правовые нормы, функции, задачи и т.п. должны рассматриваться только в качестве предпосылок возникновения (приобретения) правового статуса или в качестве условий, которые являются причастными к такому статусу и способствуют его реализации.

Ключевые слова: адвокат, статус адвоката, структура статусу адвоката, свободы, законные интересы, правосуб'єктність адвоката.

In this paper, an analysis the position of scientists who deal with the structure of the legal status of a person, and in particular a lawyer. The conclusion is that we should not be seen as separate structural elements of the status of freedom and legitimate interests, which, in our opinion, should be treated accordingly as separate, specific human rights or as a prerequisite for entry into a legal relationship or acquiring the appropriate status. The paper points out that such legal category as the legal personality, citizenship, the principles, the rule of law, functions, tasks, etc. We should only be considered as pre-emergence (acquisition) or legal status as the conditions that are involved in such a status, and contribute to its realization

Key words: attorney, lawyer status, lawyer status structure, freedoms and legitimate interests, legal personality of the lawyer.

Постановка проблеми. Однією з центральних категорій в юриспруденції є категорія «правовий статус особи». Це обумовлено тим, що саме за допомогою цієї категорії визначається місце і особливості будь-якої особи як суб'єкта правовідносин. Незважаючи на таке значення категорії «правовий статус особи», вона не може похвалитися наявністю єдиної точки зору, яка стосується структури правового статусу як особи в цілому, так і адвоката зокрема. Актуальність у цьому випадку проявляється у тому, що між вченими ведуться дискусії як за кількістю елементів цих статусів, так і за визначенням самого переліку категорій, що становлять такий статус.

Стан опрацювання цієї проблематики. Проблема визначення структури правового статусу як особи в цілому, так і адвоката зокрема була предметом досліджень ряду вчених. Серед вчених, які досліджували окремі аспекти цієї проблеми, доцільно виділити А.Б. Вегнерова, Л.Д. Воєводіна, Е.Є. Колоколової, С.О. Комарова, П.В. Кучевського, О.А. Лукашевої, М.С. Малєїна, О.В. Малько, М.І. Матузова, Г.І. Процько, О.Ф. Скакун, М.С. Строговича та інших. Разом з тим більшість досліджень характеризуються певною фрагментарністю, а тому нині залишається достатня кількість дискусійних моментів у цій сфері.

Метою статті є аналіз структури правового статусу адвоката як особи, на яку покладено конститу-

ційний обов'язок з надання правової допомоги, у тому числі й на підставі аналізу структури правового статусу особи. Основними завданнями, які автор ставить перед собою, є: проаналізувати позиції науковців, які стосуються як правового статусу особи, так і безпосередньо статусу адвоката; на основі проведеного аналізу визначити перелік як тих елементів, які безпосередньо являють собою структуру правового статусу адвоката, так і тих, що є лише передумовами виникнення (набуття) правового статусу або ж умовами, які є дотичними до такого статусу та сприяють його реалізації.

Виклад основного матеріалу. В одній із наших статей [1, с. 19], ми обґрунтували позицію, відповідно до якої до елементів структури правового статусу особи в цілому, й зокрема адвоката, крім прав та обов'язків, необхідно включати також правові гарантії та відповідальність. Ми звертали увагу, що лише така сукупність прав, обов'язків, гарантії та відповідальності забезпечить необхідну універсальність, дієвість та системність такої категорії, як правовий статус особи.

Але серед науковців немає єдиної точки зору щодо структури правового статусу як особи, так і адвоката зокрема. Так, ряд науковців до елементів структури такого статусу відносять й інші правові категорії (свободи та законні інтереси, правосуб'єктність, громадянство, принципи, правові норми тощо). Враховуючи те, що переважна більшість науковців «висвітлюють поняття правового статусу невідривно від його елементів, а зміст цього поняття визначається через його структуру» [2, с. 88], вважаємо за необхідне проаналізувати доцільність віднесення тієї чи іншої категорії до структурних елементів правового статусу як адвоката, так і особи в цілому.

Так, в юридичній літературі існують погляди про необхідність включення свобод та інтересів в якості самостійних елементів таких статусів.

Прихильником позиції, відповідно до якої свободи є структурними елементами правового статусу особи є В.М. Кравчук, який розкриває правовий статус особи як сукупність або систему суб'єктивних юридичних прав, свобод і обов'язків, що визначають його правове становище в суспільстві, яке закріплене в чинному законодавстві та інших формах права [3, с. 86–87]. Підтримує таку точку зору й Ю.І. Азаров, який права, свободи та обов'язки відносить до загальноприйнятих елементів статусу [4, с. 113]. З тих же позицій про необхідність включення свобод до елементів структури правового статусу виходять й С.О. Комаров [5, с. 267], О.Ф. Скакун [6, с. 377], А.Б. Вегнеров [7, с. 585] та ряд інших вчених.

Але у цьому випадку потрібно врахувати й позицію М.С. Строговича, який вказує на те, що «свободи – це теж права, суб'єктивні права, їх вид. Якщо людині гарантується свобода щось робити, свобода вчиняти, вести себе певним чином, – значить, він має право на це» [8, с. 224]. Він зазначає, що терміни «права» і «свободи» підкреслюють різні аспекти, різні ознаки одного і того ж правового явища суспільного життя – прав, якими наділені громадяни.

Крім цього, М.С. Строгович підкреслює те, що «не треба, за прикладом деяких авторів, розрізняти права і свободи таким чином, що права – це одне, а свободи – щось інше, відмінне від прав людини. Свобода особистості – це теж право особистості, вид її прав. Кожна свобода, зазначена в Конституції, є в той же час і тим самим правом особистості» [8, с. 240].

Слушною у цьому випадку є й думка Л.Д. Воєводіна, який, досліджуючи правову природу термінів «право» і «свобода», вказує на те, що нерідко вони вживаються як синоніми. Він доходить висновку, що, найімовірніше, вживані в міжнародних актах і конституціях терміни «права людини» і «свободи людини» є даниною минулому, коли правові можливості людини вбачалися йому в незалежності від держави, в його самостійності. Враховуючи вказане, Л.Д. Воєводін доходить висновку, що конституційні права і свободи – це закріплені в Конституції та гарантовані державою можливості, що дозволяють кожній людині і громадянину вільно і самостійно обирати вид і міру своєї поведінки, творити і користуватися наданими йому соціальними благами як в особистих, так і в суспільних інтересах [9, с. 133–134]. Заслуговує на увагу й позиція М.В. Вітрука, який зазначає, що «в принципі поняття суб'єктивного права може бути в рівній мірі поширене як на права, так і на свободи особистості. Права і свободи є однопорядковими явищами для особистості. У більшості своїй автори розглядають категорії прав і свобод особистості як тотожні (свобода слова є право на свободу слова тощо)» [10, с. 117].

Враховуючи вищесказане, ми доходимо висновку, що свободи не повинні виступати в якості окремого елемента структури статусу особи, а мають в цьому випадку розглядатися як окремий, специфічний вид права особи, та мають охарактеризовувати статус особи якраз у поєднанні із правами особи.

У цьому випадку слід звернути увагу на те, що деякі науковці виділяють й інтереси в якості окремих елементів таких статусів. Зокрема, В.В. Субочев до структурних елементів правового статусу особи, поряд з правами і обов'язками, відносить й законні інтереси особи, зазначаючи: «Той факт, що, на відміну від суб'єктивного права, законному інтересу не кореспондує чий-небудь юридичний обов'язок, не повинен і не може підкреслювати другорядної ролі законних інтересів у механізмі правового регулювання. Це така ж важлива «деталь» механізму правового регулювання, як суб'єктивні права, правовий статус особистості, існуючі в праві стимули і обмеження і т.д.» [11, с. 366]. Він вказує на те, що без цієї «деталі» неможливе існування громадянського суспільства, яке, спираючись на суб'єктивні, невід'ємні конституційні права громадян, функціонує саме заради задоволення численної сукупності законних інтересів. Підтримують позицію В.В. Субочева про необхідність включення інтересів до структури правового статусу особи й П.В. Кучевський [12, с. 12], Е.Є. Колоколова [13, с. 13] та ряд інших науковців.

Потрібно врахувати й те, що в юридичній літературі наявні й точки зору, за якими до елементів пра-

вового статусу особи, в тому числі й адвоката, поряд із свободами включаються також й інтереси особи. З таких позицій, зокрема, виходить В.Г. Андрусів [14, с. 11], який зазначає, що під правовим статусом адвоката необхідно розуміти систему визнаних і закріплених державою на законодавчому рівні його професійних прав, свобод та обов'язків, а також законних інтересів. Подібної позиції притримується й Г.І. Процько, яка вказує на те, що структуру правового статусу особи складають права, свободи, законні інтереси, обов'язки та відповідальність [15, с. 8].

Проте щодо включення до структури правового статусу особи такого елемента як інтерес, на нашу думку, слід погодитися з позицією науковців, які вважають, що таке віднесення є доволі сумнівним. Так, М.І. Абдулаєв та С.О. Комаров вказують на те, що «ті інтереси особистості, які виникають у відповідності з фактичними обставинами, підпадають під категорію законних інтересів, підлягають правовій охороні і захисту з боку держави, але у зміст правового статусу не входять до тих пір, поки не будуть опосередковані правом і не стануть правовими нормами, що виражають конкретні права, свободи та обов'язки» [16, с. 238].

У цьому випадку слушною є й думка О.А. Лукашевої, яка вказує на те, що «законні інтереси, тобто інтереси, які прямо не закріплені в юридичних правах і обов'язках, навряд чи необхідно виділяти в якості самостійного елемента правового статусу. Інтерес передує правам та обов'язкам незалежно від того, чи знаходить він пряме закріплення в законодавстві або просто підлягає «правовому захисту з боку держави». Інтерес – це категорія позаправова, або «доправова», і закріплюється не тільки в конкретних правових розпорядженнях, а й у загальних принципах права. Тому, на наш погляд, слід обмежити поняття правового статусу категоріями прав і обов'язків, які дозволяють чітко визначити його структуру» [17, с. 92–93]. Ідентичної точки зору про необхідність сприйняття інтересу в якості категорії позаправової або «доправової» притримується й О.Ф. Скакун, яка, крім цього, вказує на можливість «виділення законного інтересу як елемента структури соціального, а не правового статусу» [6, с. 379].

Фактично з таких же позицій виходить український законодавець. Дійти такого висновку нам дає можливість аналіз змісту Рішення Конституційного Суду України № 1-10/2004 від 1 грудня 2004 р. [18], в якому зазначається, що під поняттям «законний інтерес» у логічно-смысловому зв'язку з поняттям «права» треба розуміти прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом. Також у цьому Рішенні зазначається те, що законний інтерес відображує лише легітимне прагнення свого носія до того, що не заборонено законом, тобто тільки його бажання, мрію, потяг до нього, а отже – й не юридичну, а фактичну (соціальну) можливість. Це прагнення у межах сфери правового регулювання до користування якимось конкретним матеріальним або нематеріальним благом. Відмінність такого блага від блага, яке охоплюється зміс-

том суб'єктивного права, полягає в тому, що користування благом, на яке особа має право, визначається можливістю в рамках закону, а до якого має законний інтерес – без вимог певних дій від інших осіб або чітко встановлених меж поведінки.

Слушними у цьому випадку є твердження і О.В. Волкова (самі по собі законні інтереси окремо від прав практично не вживаються) [19, с. 85] та М.С. Малєйна (безпосередня згадка у нормах права інтересів як об'єктів правового захисту фактично прирівнює їх до суб'єктивних прав) [20, с. 29]. Подібна позиція відмічається й у вище згаданому Рішенні Конституційного суду, де передбачено, що системний аналіз, який провів Конституційний Суд України, свідчить, що поняття «охоронюваний законом інтерес» у всіх випадках вживання його у законах України у логічно-смысловому зв'язку з поняттям «права» має один і той же зміст.

Вказане дає можливість погодитися із думкою Г.І. Процько про те, що «законні інтереси є своєрідною передумовою для вступу особи у правовідносини й наділення суб'єкта відповідним правовим статусом і тому не можуть виступати структурним елементом правового статусу» [2, с. 90].

Досліджуючи питання про структуру правового статусу, особи слід звернути увагу на те, що ряд науковців виділяють ще й ряд інших категорій, які, на їхню думку, є самостійними елементами правового статусу особи. Так, достатньо поширеною в юридичній літературі є позиція, відповідно до якої окремим структурним елементом правого статусу особи є право- та дієздатність особи. Зокрема, таку позицію поділяють Е.Є Колоколова (у структуру процесуального становища (статусу) представника входять такі елементи і правові категорії, як суб'єктивні (процесуальні) права сторін і третіх осіб цивільного судочинства; процесуальні обов'язки, законні інтереси сторін, третіх осіб; цивільно-процесуальна право- і дієздатність; цивільно-процесуальні гарантії суб'єктивних процесуальних прав, свобод і законних інтересів; відповідальність) [13, с. 13], В.І. Сергєєв (відповідно до закону процесуально-правове становище (статус) адвоката-захисника – це врегульовані нормами права взаємини на рівні «державо-адвокат», які охоплюють різні складові цього феномена. Зокрема, його структура включає права, обов'язки, гарантії належної реалізації прав і обов'язків, процесуальну право- і дієздатність, відповідальність адвоката) [21, с. 12] та інші науковці [22, с. 8; 23, с. 7].

Потрібно звернути увагу на те, що в юридичній літературі зустрічаються й погляди науковців, згідно з якими до елементів статусу особи відноситься лише правоздатність. Таку позицію поділяє А.О. Прокуратов, який, даючи визначення правового статусу особистості, вказує на те, що це комплексна, інтеграційна категорія, що складається з системи як основних елементів (прав, свобод і обов'язків), так і з елементів, що мають значення для його видової характеристики, до яких він, крім громадянства, гарантії реалізації прав, свобод і обов'язків, відносить й правоздатність [24, с. 18].

Крім вказаної позиції про необхідність включення до елементів правового статусу особи право- та дієздатності, в юридичній літературі існує точка зору, відповідно до якої окремим структурним елементом цього статусу є така більш об'ємна категорія, в порівнянні з право- та дієздатністю, як правосуб'єктність. Прихильниками такої позиції є О.М. Калачова (структуру кримінально-процесуального статусу особи складають наступні елементи: права, обов'язки, правосуб'єктність і відповідальність) [25, с. 14] Р.О. Халфіна (крім прав та обов'язків, до елементів правового статусу особи відносить і такі групи, як соціальні блага та правосуб'єктність) [26, с. 123–126] та інші науковці [12, с. 10].

Досліджуючи взаємозв'язок правосуб'єктності та правового статусу особи, потрібно врахувати те, що «існують різні підходи до питання про співвідношення правосуб'єктності та правового статусу: одні вчені вважають правосуб'єктність передумовою правового статусу, другі схильні включати її у правовий статус як структурний елемент, треті називають правосуб'єктність більш об'ємною категорією, яка вбирає в себе правовий статус» [6, с. 379]. У цьому випадку ми притримуємося позиції тих науковців, які вважають правосуб'єктність передумовою (умовою набуття) правового статусу [17, с. 92]. До такого висновку нам дає можливість дійти загальне розуміння правосуб'єктності як юридичної властивості, яка включає в себе правоздатність, дієздатність та деліктоздатність, а відповідно – здатність особи мати (своїми діями набувати) права, виконувати обов'язки та нести відповідальність.

Враховуючи вказане, слушною є думка тих науковців [16, с. 231–233; 27, с. 16], які вважають, що правосуб'єктність не є елементом правового статусу особи, але у якості загального стану знаходиться у певній залежності від нього. Правосуб'єктність, будучи підставою користування правами, свободами і обов'язками, пояснює процес реалізації прав, свобод і обов'язків особистості. Правосуб'єктність у відриві від правового статусу загалом не існує. При цьому їх зв'язок носить конкретизований (галузевий) характер.

В цьому випадку заслуговує на увагу й позиція тих науковців, які до елементів правового статусу відносять й порядок та підстави як набуття, так і припинення того чи іншого статусу, зокрема статусу адвоката. Зокрема, такого висновку дійшов А.Г. Кучерена, який на підставі аналізу положень Федерального закону Російської Федерації «Про адвокатську діяльність та адвокатуру в Російській Федерації» вказує на те, що елементами статусу адвоката є: порядок і підстави набуття статусу адвоката; права та обов'язки адвоката; порядок і підстави зупинення і припинення статусу адвоката; гарантії незалежності адвоката; відповідальність адвоката [28, с. 124]. До того ж він зазначає, «що певні елементи статусу адвоката, наприклад, набуття, зупинення і припинення статусу адвоката, не залежать від виду юридичної допомоги, наданої адвокатом і залишаються незмінними, у тому числі в процесі

участі адвоката в конституційному судочинстві. Інші ж елементи статусу наповнюються конкретним змістом, залежно від сфери діяльності адвоката. Мова йде, насамперед, про права та обов'язки адвоката» [19, с. 401]. У цьому випадку ми не погоджуємося із позицією А.Г. Кучерени та вважаємо, що питання про підстави та порядок як набуття, так і припинення (зупинення) правового статусу адвоката повинні розглядатися виключно як «процедурні моменти» [29, с. 102], з якими пов'язане набуття або ж, навпаки припинення правового статусу адвоката, проте жодним чином вони не повинні розглядатися в якості самостійних елементів статусу адвоката.

Розглядаючи питання про структуру правового статусу особи слід звернути увагу й на те, що ряд науковців вказують на необхідність включення й інших категорій в якості основних та необхідних елементів правового статусу особи. Так, до основних елементів правового статусу особи відносять:

- громадянство. Таку позицію, зокрема, підтримують О.В. Малько [31, с. 103], М.І. Матузов [32, с. 268] та А.О. Прокуратов [24, с. 18];
- функції. Прихильниками такої точки зору є Н.О. Бородовська [33, с. 7] та М.Ю. Єфіменко [34, с. 37];
- принципи. Таку точку зору поділяють, зокрема, О.В. Малько [31, с. 103], Н.О. Бородовська [33, с. 7], М.І. Матузов [32, с. 268], К.В. Рогатюк [35, с. 113] та інші науковці;
- правові норми та правовідносини. М.І. Матузов [32, с. 268], Н.О. Бородовська [33, с. 7] включають до основних елементів правового статусу особи правові норми і правовідносини, а також ряд інших елементів.

Наприклад, Л.В. Тацій до правового статусу адвоката, крім прав, обов'язків, відповідальності, гарантій правозахисної діяльності, відносить також обмеження, які застосовуються відносно адвокатів, та елементи його соціального захисту, матеріального забезпечення [36, с. 15]. В свою чергу, І.О. Ільїн під правовим статусом розумів визначене коло повноважень, обов'язків та заборон [37, с. 35]. М.Ю. Єфіменко [34, с. 37], розглядаючи правовий статус адвоката в адміністративному судочинстві, вказує, що це комплексна категорія, яка, крім обов'язків адвоката, згадуваних нами функцій права, включає також і завдання.

Ми не поділяємо таку позицію науковців про необхідність включення вищевказаних категорій в якості необхідних та основних елементів правового статусу особи. Слушною у цьому випадку є думка О.А. Лукашевої про те, що ряд додаткових елементів (наприклад, громадянство, загальна правоздатність) є передумовами правового статусу особи [17, с. 92]. Більш детально аргументує цю точку зору Г.І. Процько [15, с. 173], яка вказує на те, що всі інші пропонувані у юридичній літературі елементи (правові гарантії, правосуб'єктність, громадянство, правові принципи та ін.) є передумовами набуття правового статусу, формою, основою чи умовами його здійснення. Вона також обґрунтовує свою позицію,

за якою норми й принципи права не можуть утворювати структуру правового статусу особи. Так, Г.І. Процько зазначає, що норми права є юридичною формою статусу особи, тоді як принципи права стосовно правового статусу можуть виступати лише основоположними правилами для його формування, але не входять до його змісту [27, с. 89].

Ми фактично повністю підтримуємо такі позиції О.А. Лукашевої та Г.І. Процько, за винятком невіднесення останньою правових гарантій до основних елементів правового статусу особи, оскільки, враховуючи їхню правову природу, гарантії повинні займати своє самостійне місце в структурі правового статусу як особи, так і зокрема адвоката.

Висновки. На підставі вищевказаного, ми доходимо висновку, що такі правові категорії, як

правосуб'єктність, громадянство, принципи, правові норми, функції, завдання тощо повинні розглядатися лише в якості передумов виникнення (набуття) правового статусу або ж в якості умов, які є дотичними до такого статусу та сприяють його реалізації, але в жодному разі не можуть бути віднесені до елементів структури правового статусу як особи, так і адвоката зокрема. Не повинні розглядатися в якості окремих структурних елементів вказаних статусів й свободи та законні інтереси, які, на нашу думку, повинні сприйматися відповідно в якості окремого, специфічного права особи (свободи охарактеризовують статус особи якраз у поєднанні із правами цієї особи), або ж в якості передумови вступу у правовідносини чи набуття відповідного статусу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Заборовский В.В. Структура правового статуса адвоката / В.В. Заборовский // Евразийская адвокатура. – 2016. – № 3(22). – С. 15–21.
2. Процько Г.І. Правовий статус: поняття та структура / Г.І. Процько // Південноукраїнський правничий часопис. – 2011. – № 3. – С. 88–91.
3. Кравчук М.В. Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права : [навч. посіб.] / М.В. Кравчук. – 3-тє вид., змін. й доповн. – Тернопіль : Карт-бланш, 2002. – 247 с.
4. Азаров Ю.І. Класифікація учасників кримінального процесу / Ю.І. Азаров // Митна справа. – 2014. – Спец. вип. – С. 111–114.
5. Общая теория государства и права : академический курс в 2-х томах / [Т.И. Байтин, А.Г. Бережнов, Н.В. Витрук, Д.А. Керимов и др.] – Т. 1. Теория государства. – М.: Зерцало, 1998. – 416 с.
6. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : [підручник] / О.Ф. Скакун; [пер. з рос.]. – Харків: Консум, 2001. – 656 с.
7. Теория государства и права : [учебник для юридических вузов] / А.Б. Венгерова. – М.: Омега-Л, 2002. – 608 с.
8. Строгович М.С. Избранные труды : в 3 т. / М.С. Строгович. – М.: Наука. – Т.1. Проблемы общей теории права. – 1990. – 304 с.
9. Воеводин Л.Д. Юридический статус личности в России : [учебное пособие] / Л.Д. Воеводин. – М.: Издательство МГУ, Издательская группа «ИНФРА М–НОРМА», 1997. – 304 с.
10. Общая теория правового положения личности / Н.В. Витрук. – М.: Норма, 2008. – 448 с.
11. Субочев В.В. Законные интересы / В.В. Субочев // Проблемы теории государства и права : [ученик] / под ред. А.В. Малько. – М.: Юрлитинформ, 2012. – 592 с.
12. Кучевський П.В. Діяльність адвоката у кримінальному процесі: автореф. дис.... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / П.В. Кучевський. – К., 2011. – 18 с.
13. Колоколова Э.Е. Адвокат-представитель в российском гражданском процессе: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.15 «Гражданский процесс; арбитражный процесс» / Э.Е. Колоколова. – Саратов, 2005. – 33 с.
14. Андрусів В.Г. Участь адвоката-захисника в суді першої інстанції у кримінальному процесі України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / В.Г. Андрусів. – К., 2010. – 19 с.
15. Процько Г.І. Правовий статус учасників досудового слідства: проблеми реалізації: дис. ... кандидата юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Г.І. Процько. – К., 2012. – 207 с.
16. Проблемы теории государства и права : [ученик] / М.И. Абдулаев, С.А. Комаров. – СПб.: Питер, 2003. – 576 с.
17. Права человека : учебник для вузов / Отв. ред. Е.А. Лукашева. – М.: Издательство НОРМА, Издательская группа «ИНФРА М–НОРМА», 2001. – 573 с.
18. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої ст. 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) від 1 грудня 2004 р. № 18-рп/2004 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 50. – Ст. 3288.
19. Волков А.В. Принцип недопустимости злоупотребления гражданскими правами в законодательстве и судебной практике: анализ более 250 судебных дел о злоупотреблении правом : [монография] / А.В. Волков. – М.: Волтерс Клувер, 2011. – 960 с.
20. Малейн Н.С. Охраняемый законом интерес / Н.С. Малейн // Советское государство и право. – 1980. – № 1. – С. 27–34.
21. Адвокат в уголовном процессе : [учебное пособие] / [В.Е. Батюкова, В.Н. Иванов, Н.А. Колоколов, Е.Г. Мартынич и др.]; под ред. В.И. Сергеева. – М.: Закон и право, ЮНИТИ-ДАНА, 2004. – 351 с.
22. Кирюшина С.В. Реализация адвокатом полномочий по защите прав и законных интересов граждан в гражданском судопроизводстве: организационно-правовой аспект: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Судебная власть; прокурорский надзор; организация правоохранительной деятельности; адвокатура» / С.В. Кирюшина. – М., 2009. – 24 с.
23. Ващук О.М. Конституційно-правовий статус громадських організацій України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право» / О.М. Ващук. – К., 2004. – 17 с.
24. Прокуратов А.А. Определение правового статуса человека и гражданина в РФ: конституционно-правовые аспекты / А.А. Прокуратов // Пробелы в российском законодательстве. – 2010. – № 2. – С. 16–18.

25. Калачова О.М. Визначення слідчим процесуального статусу осіб, що беруть участь у досудовому провадженні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / О.М. Калачова. – К., 2008. – 19 с.
26. Общее учение о правоотношении / Р.О. Халфина. – М.: Юрид. лит., 1974. – 351 с.
27. Барков А.В. Гражданская правосубъектность общественного объединения инвалидов: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / А.В. Барков. – М., 2002. – 28 с.
28. Кучерена А.Г. Адвокатура : [учебник] / А.Г. Кучерена. – М.: Юристъ, 2004. – 351 с.
29. Адвокатура : [учебник] / А.Г. Кучерена. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2009. – 751 с.
30. Бессарабов В.Г. Понятие правового статуса адвоката / В.Г. Бессарабов, М.А. Косарев // Право и политика. – 2005. – № 11. – С. 93–102.
31. Малько А.В. Теория государства и права в вопросах и ответах: учебно-методическое пособие / А.В. Малько. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 1999. – 272 с.
32. Теория государства и права: курс лекций / под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2001. – 776 с.
33. Бородовська Н.О. Забезпечення кримінально-процесуального статусу особи, засудженої судами України до позбавлення волі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Н.О. Бородовська. – К., 2006. – 20 с.
34. Єфіменко М.Ю. Правовий статус адвоката в адміністративному судочинстві / М.Ю. Єфіменко // Право і Безпека. – 2013. – № 3. – С. 35–41.
35. Рогатюк К.В. Правовий статус особи: доктринальні аспекти визначення та розуміння К.В. Рогатюк // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2006. – № 4. – С. 110–115.
36. Тацій Л.В. Юридична природа адвокатури в системі захисту прав і свобод людини і громадянина: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Л.В. Тацій. – Х., 2008. – 20 с.
37. Ильин И.А. О сущности правосознания / И.А. Ильин. – М.: «Рарогъ», 1993. – 235 с.